
ELS IRRIGADORS ÉGUISIER

Clísters, ènemes o lavatives

Mots d'origen grec, el *clister* o *clysmus* (neteja, lavatge) i l'*ènema* ("tirar dins" injecció) que designaren, en principi, un antiquíssim procediment terapèutic consistent en introduir, mitjançant aparells creats *ad hoc*, medicaments de consistència líquida i, en certs casos, gasosa, en les diverses cavitats del cos humà o animal. Amb el transcurs dels segles, aquestes paraules passaren a designar directament les formes farmacèutiques corresponents, els aparells per a administrar-les i fins els professionals que ho feien.

Els antics textos de medicina mesopotàmica (tauletes d'argila de **Mari** i **Ninive**), i egípcia (papirs d'**Ebers**, de **Smith**), descriuen l'ús de l'ènema com a sistema terapèutic molt eficaç emprat, sobretot, en el tractament de les malalties del ventre.

Segons una antiga llegenda egípcia, transmesa a Occident per **Plini el Vell** (s.I d.C.), fou l'observació del costum de ***Ibis aethiopica*** o ibis sagrat (1), au molt abundant a l'Egipte faraònic, d'introduir-se aigua de mar a l'intestí a través de l'anus, emprant el seu llarg i encorbat bec, cosa que inspirà l'aplicació d'aquest procediment a l'home. Havia nascut l'ènema. Els metges egipcis que s'especialitzaren en aplicar-los al faraó i als seus dignataris, foren anomenats "*pastors o grans guardians de l'anus del faraó*" (2).

La medicina grega de les escoles de Kos i Knido primer i les escoles mèdiques hel·lenístiques i romanes, nascudes en segles posteriors, prosseguiren en l'ús dels ènemes o lavatives, descrits en nombrosos textos d'autors clàssics com **Heròdot**, **Hipòcrates**, **Plini el Vell**, **Dioscòrides**, **Cels** i **Galè**.

Els aparells per a l'administració d'ènemes

Probablement, els aparells emprats pels metges mesopotàmics i egipcis per a l'administració dels ènemes no diferien substancialment dels emprats pels metges i cirurgians de l'antigor clàssica i de l'Edat Mitjana europea fins el Renaixement.

En el seu origen, la preparació medicinal s'administrava mitjançant bosses de pell de xai estovada, de pergamí gruixut o de bufetes de diferents animals (porcs, xais..), la flexibilitat de les quals permetia fer pressió sobre el contingut per tal d'introduir-lo directament a l'intestí. Les bosses es connectaven a cànules primitives, com ara tiges de plantes, canons de plomes d'au, petits tubs fets de fusta, de metall, d'ivori o d'ossos d'animals, especialment d'ocells.

Les cànules s'unien a les bosses cenyint-les amb tires de cuir o cordills de fibres vegetals, que servien també per tancar la boca de la bossa.

La cultura mèdica del món musulmà, hereva de les tradicions greco-llatines, acceptà i perfeccionà aquest mètode terapèutic considerat, fins avui, tant en la medicina culta com en la medicina popular àrab, com un dels mitjans terapèutics més eficaços per guarir i per a preservar la salut, aconsellat en els tractats dels metges filòsofs que marcaren l'època: **Rhazes, Abulcàsis, Avicena, Avenzoar i Averroes**.

Abulcàsis, metge i cirurgià àrab, contribuí a l'evolució dels aparells per administrar ènemes en dissenyar una sèrie de cànules, de mides i materials diferents, de gruixos i llargades diverses, de plata, d'aliatge de Xina (*sic*), o de coure fos o batut (3), per tal d'adaptar-les a cada individu segons la malaltia, l'edat i el sexe del pacient o, fins i tot, de l'espècie animal.

L'escola de **Salern**, centre de la cultura mèdica de la l'Europa medieval i, posteriorment, l'escola de medicina de **Montpellier** es mantingueren fidels a l'ús dels clisteris incorporant, lentament, les innovacions tècniques i la matèria mèdica aportades per àrabs i jueus.

La pràctica quotidiana de l'administració de clisteris apareix representada amb molta freqüència a l'art medieval europeu, il·lustrant manuscrits miniats, frescos i capitells de columnes d'esglésies i convents, en els que es poden apreciar tant les formes dels atuells per ènemes com les tècniques de la seva aplicació.

L'interès dels metges pels clisters es mantingué en el Renaixement, es perfeccionaren i crearen cànules noves, com la cànula de doble pas, que permetia que sortissin del budell els gasos intestinals en penetrar-hi el líquid medicinal. El conegut metge renaixentista de l'escola *iatromecànica* **Santorius** (1561-1636), fundador dels estudis sobre el metabolisme basal, dissenyà una bossa de clister especial per a l'administració rectal de la pròpia orina del pacient (4).

És en aquest període històric quan el cirurgià **A. Paré** (1509-1590), considerat el fundador de la cirurgia moderna, aconsellà als metges de l'època, treure de "les mans brutes de la gent vulgar" l'administració d'ènemes, costum generalitzat a l'època, i dipositar aquesta funció en els apotecaris i químics, com a individus millor preparats. A partir d'aquest moment i fins el segle XVIII i part del XIX, aquests professionals esdevingueren els aplicadors de clisteris per antonomàsia (5).

(9) C. Dusart "L'apotecari clisteri"
Alemanya, c. 1690

Protagonistes de tot tipus d'acudits i caricatures, els apotecaris injectors d'ènemes inspiraren personatges de la literatura universal, el més emblemàtic dels quals és el **Fleurant** de l'obra de **Moliere** "El malalt imaginari" (1673).

Els nombrosos accidents i lesions rectals produïts per les cànules fetes de fusta, estany, plata o marfil, orientaren els metges del Barroc cap a la recerca de materials menys agressius. Els anatomistes danesos **C. i T. Bartholin** (1616-1680) introduïren l'ús de tubs flexibles fetes de budells de conill units a irrigadors de metall amb una cànula feta de canó de ploma d'ocell.

De Graaf (1614-1672), el gran anatomista holandès, dissenyà xeringues més funcionals. Fetes de plata daurada, coure, porcellana o nacre (mareperla). Les noves xeringues, proveïdes de tubs flexibles i cànules encorbades de metall, feien menys molesta l'aplicació. La popularitat assolida

pels clisteris en el s. XVII i XVIII fa que aquests siguin considerats com "els segles de les lavatives" (6).

L'ús generalitzat del cautxú durant el darrer terç del s. XIX proporcionà a la indústria un nou material apte per al disseny de multitud de models de sacs de clisteris, com ara les anomenades "peres de goma", tubs i xeringues i de nous sistemes d'administració d'ènemes, entre aquests el més conegut fou l'irrigador **Éguisier**.

L'Éguisier

El veritable inventor i fabricant de l'irrigador del **Dr. Éguisier**, (7) fou **F. Libault** que patentà el nou sistema l'any 1842. Probablement el nom li fou posat com a resultat de la col·laboració entre **Libault** i el metge ginecòleg **Éguisier** qui el presentà a la classe mèdica de França l'any 1843. A la patent, l'inventor descriu l'irrigador com un aparell de "doble circulació continua", amb reservori cilíndric d'estany o porcellana, dintre del qual un pistó de cremallera, mogut per un ressort situat a la part superior, impulsa el líquid per un tub de cautxú proveït d'una cànula especialment dissenyada per produir una "doble corrent". **Libault** considera la cànula com una de les aportacions més interessants de l'irrigador que explica la superioritat dels **Éguisier** sobre els altres sistemes existents.

Tanmateix, l'avantatge més important de l'**Éguisier** era la seva autonomia. El pacient no requeria la intervenció de l'apotecari ni de cap altre persona. Per emprar-lo convenientment n'hi havia prou en situar-lo damunt de qualsevol moble, fins i tot damunt del llit del pacient, i fer funcionar el mecanisme.

Aquest irrigador tingué un valor afegit inesperat. Segons expressa **C.Raynal** (8) en el seu estudi sobre els **Éguisier**, aquest petit aparell transformà definitivament la imatge del farmacèutic que deixà de ser la riota dels caricaturistes.

Els **Éguisier** gaudiren, durant més de cinquanta anys, d'extraordinària popularitat, tant a França com en altres països i es mantingueren presents en els catàlegs d'aparells mèdics fins els anys anteriors a la Guerra del 14. Actualment són valuoses peces de col·lecció.

Indicacions de l'Éguisier

Segons l'inventor del sistema, l'**Éguisier** estava destinat, originalment, al tractament de malalties de la matriu, tanmateix, podia usar-se per administrar lavatives, per fer injeccions a la bufeta i fins per aplicar solucions medicinals a la boca o a la faringe.

Presentacions

Els materials aconsellats per a fabricar els dipòsits dels **Éguisier** eren triats pel seu caràcter neutre, rebutjant emprar el plom i els aliatges de "mala qualitat" que poguessin produir còlics o accidents "més greus".

Segons catàlegs de l'època s'oferien **Éguisier** de: estany pintat, estany bronzejat, estany de plata vella, coure, coure niquelat, coure pintat, coure polit, zenc esmaltat, porcellana, vidre, i porcellana decorada. Els fabricants dels **Éguisier** arribaren a fer-ne un de musical que, tan prompte s'obria l'aixeta de sortida del líquid, tocava el *Boccace vals o Le petit Duc*.

Els **Éguisier** es fabricaven amb diferents capacitats, identificades amb xifres gravades sobre les etiquetes metàl·liques fixades al cos de l'irrigador, que en certificaven l'autenticitat .

El nº 1 correspon a 375 ml (irrigador de butxaca o de viatge), el nº 2 a 500 ml, el 3 a 1000 ml. N'existiren de més grans: el nº 4 de 2000 ml, el 5 de 3000 ml i el nº 6 de 4000 ml, tanmateix, aquestes darreres presentacions eren raríssimes.

L'irrigador de porcellana blanca decorada amb flors de colors, que s'exposa a la vitrina, no posseeix l'etiqueta metàl·lica que identifica els **Éguisier** i podria tractar-se d'una imitació, molt freqüent a l'època.

Éguisier de porcellana blanca amb ribets blaus.
(Col·lecció Museu de la Farmàcia Catalana)

Notes i bibliografia

- (1) *Ibis* símbol del deu *Thot*, representat amb cos d'home i cap d'ibis. *Thot* és el deu egipci de la ciència i de la saviesa. Patró de les arts, inventor de l'escriptura i metge dels déus. Déu del món de d'ultratomba. Se li atribueix la redacció del *Llibre dels morts*. Els zòlegs moderns han demostrat que, en realitat, l'ibis introdueix el bec a l'anus per extreure'n el greix de la seva glàndula uropigia que empra per embellir el seu plumatge.
- (2) Sameh M. "*Medicine in Ancient Egypt*". <http://www.arabworldbooks.com/articles8c.htm>
- (3) Arribas, M.A. (2005) *Crònica històrica del enema*, Aran Ediciones, S.L., pàg. 29
- (4) *ibid.* pàg. 67
- (5) *ibid.* pàg. 108
- (6) *ibid.* pàg. 88
- (7) *ibid.* pàg. 124
- (8) Raynal, Cécile, "L'irrigateur du docteur Éguisier", *REVUE D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE*, L, N° 336, 4e TRIM. 2002, 577-598.
- (9) Wolfgang-Hagen Hein "Die Pharmazie in der karikatur", Pharmazeutischer Verlag. Frankfurt am Main 1967